

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.39>**Маріана Тома,**

канд. юрид. наук,

асистент кафедри кримінального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВІДБУВАЄ ПОКАРАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті на основі аналізу наукових поглядів розкрито кримінально-виконавчу характеристику професійних злочинців, які засуджені до позбавлення волі та відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Виховання засудженого злочинця-професіонала, як і будь-якого іншого засудженого, – це передусім моральне виховання особистості. У процесі суспільно корисної праці формуються основні моральні якості особистості: працьовитість, сумління ставлення до праці, потреба вести чесний спосіб життя, турбота про збереження суспільного надбання і поваги до особистої власності, колективізм, товариська взаємодопомога, розуміння цінності особистості та поваги до неї, дисциплінованість та самодисципліна.

Це пояснюється тим, що контингент засуджених, як зазначає українська вчена М.Ю. Валуйська, має низку специфічних рис і властивостей. Наприклад, значна кількість цих осіб характеризуються педагогічною та соціальною занедбаністю. Тому перед персоналом виправних установ постає досить складне завдання – заповнити або компенсувати прогалини у формуванні особистості таких осіб, працювати з ними в багатьох напрямках – загальноосвітньому, професійно-технічному, фізкультурно-оздоровчому, правовому, долати їхній правовий нігілізм та надавати необхідну психологічну допомогу. Їх виправлення може стати лише результатом духовного зростання, зміни глибоких настанов про можливість та / або необхідність учинення кримінального правопорушення на законслухняні переконання, повагу до прав і свобод інших осіб. Виправлення професійних злочинців через їх виховання та перевиховання не повинно ґрунтуватись на принципах «ламання волі» цих засуджених, що лежало в основі радянської пенітенціарної системи. Так, натеper немає сумнівів у тому, що для того, щоби таке суворе кримінальне покарання, як позбавлення волі, мало виховний вплив на свідомість злочинця-професіонала, жодним чином не варто «ламати волю» засудженого. Необхідно сприяти саме зміні її спрямованості.

Ключові слова: професійні злочинці, виправлення, ресоціалізація, кримінально-виконавча характеристика, в'язнична субкультура, релігія, освіта, законслухняний.

Постановка проблеми. Натеper, мабуть, немає більш суперечливого та складного явища, ніж злочинність, і особистості тих, хто її породжує. У чинному кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві законодавцем ужито такі поняття, як «виправлення», «ступінь виправлення», «довів своє виправлення», «сумлінна поведінка», «сумління ставлення до праці» тощо, як такі, що за змістом та сутністю «узагальнюють певні результати процесу виконання у виді позбавлення волі, є матеріальною підставою для ухвалення певних правових рішень щодо змін у порядку та умов виконання й відбування цього покарання». В.Я. Конопельский наголошує на тому, що категорія «виправлення» є базою, такою, що визначає напрям та зміст досить тривалого

за часом та складного за змістом процесу карально-виховного впливу на засуджену особу, водночас є результатом цього процесу [1, с. 163]. Це є цілком закономірним, адже основна мета кримінально-виконавчої системи України полягає саме у виправленні засуджених і запобіганні скоєнню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, здебільшого з метою захисту інтересів особи, суспільства, держави. Зазначена мета впливає як із ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України [2], так і з Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими [3, с. 19].

Питання розкриття та характеристики професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі,

були об'єктами дослідження різних кримінологів, психологів різних часів, серед яких: Р.А. Абрамовський, Г.А. Аванесов, Е.А. Антонян, Ю.М. Антонян, В.А. Бадира, І.О. Бандурка, І.Г. Богатирьов, М.Я. Бойсан, К.І. Василенко, Б.С. Волков, Ю.Р. Герасимова, О.П. Доробалюк, С.В. Дьоменко, М.А. Дайнега, О.О. Хайновський, А.А. Забеліч, Р.Ю. Карлац, В.Я. Конопельський, О.І. Опанасенков та інші.

Підкреслимо велике наукове значення та цінність наявних у юридичній літературі висновків і напрацювань, водночас зазначимо, що проблематика характеристики особистості професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, залишається актуальною.

Метою статті є кримінально-виконавча характеристика професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Вплив місця позбавлення волі на готовність осіб, які порушують закон, до законслухняного способу життя на волі після відбування покарання.

Виклад основного матеріалу. Виховання засудженого злочинця-професіонала, як і будь-якого іншого засудженого, – це передусім моральне виховання особистості. У процесі суспільно корисної праці формуються основні моральні якості особистості: працьовитість, сумлінне ставлення до праці, потреба вести чесний спосіб життя, турбота про збереження суспільного надбання і поваги до особистої власності, колективізм, товариська взаємодопомога, розуміння цінності особистості та поваги до неї, дисциплінованість та самодисципліна [4, с. 245–246]. Це пояснюється тим, що контингент засуджених, як зазначає українська вчена М.Ю. Валуйська, має низку специфічних рис і властивостей. Так, значна кількість цих осіб характеризуються педагогічною та соціальною занедбаністю. Тому перед персоналом виправних установ постає досить складне завдання – заповнити або компенсувати прогалини у формуванні особистості таких осіб, працювати з ними в багатьох напрямках – загальноосвітньому, професійно-технічному, фізкультурно-оздоровчому, правовому, долати їхній правовий нігілізм та надавати необхідну психологічну допомогу. Їх виправлення може стати лише результатом духовного зростання, зміни глибинних настанов про можливість та / або необхідність учинення кримінального правопорушення на законслухняні переконання, повагу до прав і свобод інших осіб [5, с. 177–178].

Отже, цінність виховання та перевиховання засуджених професійних злочинців

натепер важко недооцінити. Пенітенціарна історія вчить: кара не всесильна. Ефект жорстких заходів як основної домінанти соціального захисту має короткочасний та згубний для суспільства, і, як зазначає молдавський учений Г.Г. Султ, особливо для особистості засудженого характер.

Окрім того, важливо наголосити, що виправлення професійних злочинців через їх виховання та перевиховання не повинно ґрунтуватись на принципах «ламання волі» цих засуджених, що лежало в основі радянської пенітенціарної системи. У сенсі ч. 1 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокорегованої правослухняної поведінки. Так, натепер немає сумнівів у тому, що для того, щоби таке суворе кримінальне покарання, як позбавлення волі, мало виховний вплив на свідомість злочинця-професіонала, у жодному разі не варто «ламати волю» засудженого. Необхідно сприяти саме зміні її спрямованості. У сенсі ч. 1 ст. 6 КВК України виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність самокерованої правослухняної поведінки. Виховний процес, що супроводжується зміною поглядів і способу життя дорослої морально сформованої людини, повинен бути заснований на глибокому всеохоплюючому врахуванні психологічних особливостей, якостей засуджених та їх колективів. Тобто в широкому сенсі мають братись до уваги такі моменти: 1) загальні об'єктивні уявлення про деструктивність особистості професійного злочинця, який відбував покарання в місцях позбавлення волі. Той факт, що особа була засуджена до позбавлення волі за вчинення кримінальних правопорушень на професійній основі, дозволяє формувати стосовно цієї особи базові стереотипні підходи виховання та перевиховання її особистості кримінально-виконавчими методами. Отже, можна дійти висновку, що вид покарання є похідним відображенням діянь злочинця, на основі якого формується загальне уявлення про небезпечність відповідної особи, рівень її деструктивності; 2) індивідуалізовані об'єктивні уявлення про деструктивність особистості професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі. Стереотипне уявлення про ступінь деструктивності особистості професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, уточнюється щодо кожної особи мірою її кримінального покарання, яке визначається судом, з урахуванням рецидиву,

характеру та рівня суспільної небезпеки скоєних кримінальних правопорушень, обставин, через які виправний вплив попереднього покарання виявився недостатнім для виправлення та перевиховання.

Водночас допері кримінально-виконавче законодавство не оперує таким поняттям, як «кримінально-виконавча характеристика засудженого». На думку Д.А. Нікітіна, кримінально-виконавча характеристика засуджених – це блок інформації, яка може стосуватися двох періодів: по-перше, перебування під вартою під час слідства, суду, оскарження вироку, по-друге, відбування засудженим покарання у виді позбавлення волі або іншого покарання, призначеного за вироком суду, що набрав чинності [6, с. 109–110]. О.І. Богатирьова наголошує на тому, що кримінально-виконавча характеристика засуджених не повинна обмежуватися терміном відбування покарання, а має також урахувати той відрізок часу існування особи, який починається з моменту закінчення терміну відбування покарання [7, с. 9]. А.В. Датій вважає, що кримінально-виконавча характеристика засуджених та важливість цієї характеристики засуджених визначається тим, що вона дозволяє судити про них у період перебування у виправній установі й показово демонструє, де і в якому закладі відбуває покарання засуджений, яким чином впливає на нього покарання, як характеризується його поведінка, ставлення до праці, навчання, а також до інших засуджених, яка його загальна характеристика [8, с. 130]. С.В. Царюк наголошує на тому, що кримінально-виконавча характеристика засудженого – це врегульоване чинним кримінально-виконавчим законодавством передбачене в часі, комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання у виправній колонії максимального рівня безпеки, завдяки чому забезпечуються вибір і застосування засобів виправлення і ресоціалізації засудженого, його адаптація після звільнення [9, с. 15].

Незважаючи на те, що у кримінологічній доктрині дотепер не сформульовано єдиного підходу до розуміння поняття «кримінально-виконавча характеристика особистості засудженого», вважаємо, що це поняття щодо особистості професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, означає комплекс об'єктивної (про місце та режим відбування покарання, про забезпеченість зайнятністю в умовах ізоляції тощо, з одного боку, та фактичну модель життя після звільнення, з іншого боку) та суб'єктивної (ставлення засудженого злочинця-професіонала до суспільно корисної праці, освіти тощо) інформації, яка сукупно

дає належне уявлення про рівень трансформації особистості професійного злочинця в законотрунну особистість, готовність цього засудженого злочинця-професіонала вести після відбування покарання законотрунний спосіб життя.

У межах кримінально-виконавчої характеристики особистості професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, доцільно розглянути такі елементи:

I. Режим відбування покарання засуджених професійних злочинців до позбавлення волі. Важко оцінити важливість ознак, які характеризують режим відбування покарання засудженим злочинцем-професіоналом, зважаючи на те, що ці показники дають достатню можливість для того, щоби проаналізувати поведінку засудженого злочинця під час відбування покарання та після його звільнення, що, у свою чергу, дозволяє вибрати оптимальний набір засобів попередження рецидиву кримінального правопорушення з боку відповідної особи.

Загальновідомо, що правильно організований процес виправлення особистості засудженого за допомогою режиму відбування покарання повинен забезпечувати усвідомлене прийняття засудженими необхідності дисципліни та певних моделей поведінки в суспільстві. Це, у свою чергу, є однією з основ ліквідації соціально-психологічних дефектів особистості злочинця. Використання режиму відбування покарання як засобу виправлення та перевиховання особистості засудженого професійного злочинця повинно мати не самостійний характер, а бути частиною величезної системи всієї психолого-пенітенціарної роботи з такою категорією осіб. Як зазначають В.Б. Сахалова та Р.І. Хайрудінова, «організація режиму повинна забезпечувати створення певної напруженості, сприятливої для розвитку особистості, а також не зумовити зриву психічної діяльності» [10, с. 100].

Натепер основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: 1) обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними; 2) точне й неухильне виконання ними своїх громадських обов'язків; 3) різні умови відбування покарання залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи й поведінки засудженого.

II. Кількість заохочень і стягнень професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. У мінімальних стандартах правил поводження із засудженими рекомендується застосовувати до засуджених заохочення з метою формування в них почуття відповідальності та навичок,

які будуть суттєво сприяти їхній реінтеграції в законослухняне суспільство. Зокрема, у ст. 130 КВК України зазначено, що за виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, установлених цим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заохочення: подяка; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою» тощо; виплата грошової премії; нагородження подарунком; переведення на поліпшення умов тримання й інші. Засуджені заохочуються не лише за дисциплінованість, але й за особливі прояви сприятливої трансформації особистості, участь останніх у виховних заходах, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, участь у самодіяльних організаціях тощо.

III. Участь професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, у самодіяльних організаціях. Забезпечення позитивізму у виховному процесі із засудженими досягається за умов налагодження всебічного та системного характеру застосування всього арсеналу виховних заходів у діяльності установ виконання покарань.

IV. Характеристика ставлення професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, до праці. Означений елемент складно недооцінити, беручи до уваги важливість праці, а також ставлення до неї під час соціальної реабілітації осіб, які відбувають покарання, праця засуджених має виступати найважливішим засобом соціалізації особистості, сприяти збереженню психічної рівноваги засуджених в умовах позбавлення волі.

Проте професійні злочинці традиційно зневажливо ставляться до праці, уникають трудової діяльності в місцях позбавлення волі. Ті ж із них, які бажають швидше звільнитися з місць позбавлення волі, фальшують участь у трудовій діяльності, їхню роботу в місцях позбавлення волі виконують «шістки». Тому про їхнє виправлення в цьому контексті годі і говорити.

V. Участь професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, в освітніх процесах та в релігійному переосмисленні особистості. Ще в XIX ст. революційний юрист І.Я. Фойницький зазначав, що одним із найбільш значущих показників перевиховання засудженого в умовах відбування покарання є його ставлення до виховних заходів, а також результати цієї участі. Учений акцентував увагу

на особливій важливості саме морально-релігійних засобів і методів впливу на них [11, с. 59–61].

Відомий досвід людської цивілізації засвідчує, що релігія є ефективним засобом впливу на моральність та духовність особистості, особливо ефективним засобом впливу на психічний стан особистості у критичних ситуаціях, зокрема в разі позбавлення волі.

Релігію варто вважати однією з форм виховання, що апелює водночас як до розуму людини, так і до її душі. Український кримінолог О.І. Опанасенков зазначає, що засуджені характеризуються низьким рівнем релігійності, що зумовлює необхідність проведення освітньої і виховної роботи з ними. Учений слушно вважає, що важливою умовою релігійного виховання засуджених до позбавлення волі є зміна їхніх ціннісних орієнтацій у світогляді людини [12, с. 219–221].

Навернення до релігії засуджених до позбавлення волі є формально позитивним зрушенням у процесі трансформації їхньої особистості, проте варто мати на увазі, що не всі релігії благотворно впливають на психіку людини. Навіть більше, багато злочинців професіоналів вважають себе правовірними, «малогрішними» людьми, перед учинення правопорушення відвідують церкву, замовляють молебні й інші церковні треби, щоби Бог їм допоміг, подібні речі вчиняють і після скоєного злочиння, дякують Богу, що він їм начебто допоміг. Вищезазначені обставини варто брати до уваги в оцінюванні готовності засудженого професійного злочинця до виправлення, зважаючи лише на факт навернення його до релігії.

Не меншу увагу кримінологи звертають також на виховний вплив освіти, що сприяє переродженню особистості професійних злочинців. У зв'язку із цим в останнє десятиліття засудженим надається можливість здобуття вищої освіти в умовах позбавлення волі, що, на нашу думку, є найбільш ефективним у контексті виправлення та ресоціалізації засуджених. Зокрема, у процесі здобуття вищої освіти підвищуються адаптаційні можливості засуджених і зменшується число вчинення нових протиправних дій у період відбування покарання [10, с. 102].

VI. Приналежність професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, до поведінкових груп засуджених. В'язнична субкультура та функціонування засуджених в межах кастової системи впливають на ціннісні орієнтири професійних злочинців. Належність особи до тієї чи іншої касты та рівень виправлення засудженого сукупно суттєво позначаються

на її поведінці, яка необхідною мірою дозволяє цій особі належати до визначених груп засуджених, які стереотипно можна розглядати в контексті готовності членів цих груп до подальшого законслухняного способу існування.

Ми підтримуємо думку українського вченого-психолога М.М. Хауста та розділимо засуджених згідно з їхніми ціннісними нормами на такі групи:

1. Актив колонії – група засуджених, які твердо встали на шлях виправлення, беруть активну участь у трудовому процесі та суспільній діяльності, в організації самоврядування засуджених. Поведінка таких осіб передусім регулюється моральними та правовими цінностями.

2. Нейтрально-пасивні засуджені особи, які, з одного боку, зовні солідарні з офіційними нормами і дотримуються вимог адміністрації колонії, а з іншого – відкрито не засуджують поведінку порушників режиму, ухиляються від прямої підтримки ініціатив адміністрації, оскільки дотримуються неофіційних норм, що властиві середовищу засуджених. Зазначимо, що велика частина професійних засуджених і є представниками даної групи.

3. Ув'язнені, які активно протидіють, для яких основним регулятором поведінки виступають норми, сформульовані у «злочинському законі». Тією чи іншою мірою до цієї категорії засуджених належить переважна частина професійних засуджених, особливо ті, що не належать до кастової еліти в'язничної субкультури.

4. Знехтувані, скривджені, ізгої – особи, чия поведінка суперечить офіційним і неофіційним нормам і звичаям. До цієї групи належать ті професійні злочинці, які «скомпрометувати» себе.

Висновки

Під поняття «кримінально-виконавча характеристика злочинця професіонала, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі» необхідно зрозуміти комплекс об'єктивної та суб'єктивної інформації, що сукупно дає досить цілісне уявлення про рівень трансформації особистості професійного злочинця в законслухняну особистість, готовність цього засудженого ресоціалізуватися, вести після відбування покарання не паразитарний спосіб життя.

Основні складові елементи кримінально-виконавчої характеристики особистості професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, такі: режим відбування покарання; кількість заохочень

і стягнень; участь у роботі самодіяльних організацій; характеристика ставлення до праці, участь у трудовому процесі; участь в освітніх процесах і в релігійному переосмисленні особистості; приналежність до поведінкових груп засуджених.

Список використаних джерел:

1. Конопельський В.Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2011. Вип. 1. (2). С. 161–170.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № № 3–4.

3. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными: Стандарты, одобренные резолюциями Экономического и Социального Совета 663 С (XXIV) от 31 июля 1957 г. и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 г. *Советская юстиция*. Москва. 1992. № 2.

4. Бурлаков В.Н., Сальников В.П., Степашина С.В. Криминология: учебник для юридических вузов. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 1999. 608 с.

5. Валуйская М.Ю. Пенитенциарная антропология: ее содержание и роль в позитивном криминологически значимом воздействии на лиц, осужденных к наказанию в виде лишения свободы. *Проблемы законности*. Харьков, 2013. Вып. 122. С. 176–185.

6. Никитин Д.А. Помилование: криминологический и уголовно исполнительный анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Москва: Моск. у-нт. МВД РФ, 2010. 240 с.

7. Богатирьова О.І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: КНУВС, 2009. 18 с.

8. Датий А.В. Характеристика мужчин, осужденных к лишению свободы (по материалам специальной переписи 2009 г.). *Прикладная юридическая психология*. Рязань, 2013. № 4. С. 126–133.

9. Царюк С.В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, 2009. 22 с.

10. Сахалова В.Б., Хайрудинова Р.И. Личность осужденного в условиях исполнения наказания. *Власть*. Москва, 2015. № 9. С. 99–103.

11. Фойницкій И.Я. Учение о наказании в связи с тюремным ведением. Санкт-Петербург: Тип. А. Бенке, 1889. 514 с.

12. Опанасенков О.І. Релігійне виховання засуджених як складова виховного впливу. *Питання боротьби зі злочинністю*: збірник наукових праць. Харків, 2014. Вип. 28. С. 218–224.

Mariana Toma. Criminal-executive characteristics of the personality of a professional criminal who is serving a sentence in places of imprisonment

Based on the analysis of scientific views, the article reveals the criminally executive characteristics of professional criminals sentenced to imprisonment and serving sentences in prisons. The upbringing of a convicted professional criminal, like that of any other convict, is first and foremost the moral upbringing of the individual. In the process of socially useful work the basic moral qualities of the personality are formed: diligence, conscientious attitude to work, need to lead an honest way of life, care of preservation of public property and respect for personal property, collectivism, friendly mutual aid, understanding of value of the person and respect to it, discipline and self-discipline.

This is explained by the fact that the contingent of convicts, as noted by Ukrainian scientist M.Yu. Valuyska, has a number of specific features and properties. Before the device, a significant number of these people are characterized by pedagogical and social neglect. Therefore, the staff of correctional facilities faces a rather difficult task – to fill or compensate for gaps in the formation of the personality of such persons, working with them in many areas – general, vocational, sports, legal, overcoming their legal nihilism and providing the necessary psychological assistance.

Their correction can only be the result of spiritual growth, change of deep attitudes about the possibility and / or necessity of committing a criminal offense to law-abiding beliefs, respect for the rights and freedoms of others. Correction of professional criminals through their upbringing and re-education should not be based on the principles of “breaking the will” of these convicts, which was the basis of the Soviet penitentiary system. Thus, today there is no doubt that in order for such a severe criminal punishment as imprisonment to have an educational character in the minds of a professional criminal, the convict should not be “broken” in any way. It is necessary to promote changes in its direction.

Key words: professional criminals, correction, resocialization, criminal-executive characteristics, prison subculture, religion, education, law-abiding.

